

JOWITA SYNAL, JOLANTA SZEMPRUCH, *Od zapatu do wypalenia. Funkcjonowanie nauczycieli w codzienności szkolnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2017, ss. 372

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach została opublikowana w 2017 roku książka Jowity Syнал i Jolanty Szempruch *Od zapatu do wypalenia. Funkcjonowanie nauczycieli w codzienności szkolnej*.

Publikacja podejmuje ważną problematykę dotyczącą pracy nauczyciela we współczesnej szkole oraz negatywnych zjawisk towarzyszących wykonywaniu tego zawodu. Recenzent książki dr hab. Inetta Nowosad, prof. UZ napisała m.in.: „Autorki dokonują analizy zjawiska wypalenia zawodowego w aspekcie ich profesjonalnego funkcjonowania w sytuacjach szkolnych”.

Dwa pierwsze rozdziały stanowią prezentację problematyki podjętej w monografii w ujęciu teoretycznym. Rozdział I *Funkcjonowanie profesjonalne nauczycieli* podejmuje temat zawodu nauczyciela, jego funkcji i zadań, profesjonalnego rozwoju w kontekście oczekiwań społecznych, uwarunkowań oraz ewaluacji jego profesjonalnego funkcjonowania. Autorki monografii podkreśliły strategiczną rolę nauczyciela w systemie edukacji, co skutkuje stałym zainteresowaniem społecznym jego pracą. Omówione zadania i funkcje skłoniły je do omówienia różnych koncepcji współczesnego nauczyciela, to jest refleksyjnego praktyka, transformatywnego intelektualisty, postpozytywistycznego praktyka, nauczyciela badacza, terapeuty, przewodnika, tłumacza, profesjonalnego artysty. Omawiając model refleksyjnego praktyka, Autorki odwołały się do koncepcji T. Lewowickiego (który uważał, że refleksyjność jest wszechobecna, ponieważ jest podstawą tego zawodu) i D.A. Schöna (którego zdaniem, nauczyciel analizuje swoje działanie, poddaje ocenie, a następnie dokonuje zmiany, jest świadomy swojej odpowiedzialności za rozwój zawodowy). Omawiając koncepcję nauczyciela – transformatywnego intelektualisty Autorki przywołały koncepcję H. Girouxa, według którego nauczyciel – podobnie jak szkoła – powinien budować lepszą rzeczywistość, dlatego też winien być otwarty na zmiany społeczne i właściwie je interpretować. Koncepcja postpozytywistycznego praktyka (*post-formal-practitioner*) m.in. łączy refleksyjność nauczyciela w kontekście badania jego własnej praktyki, a także umiejętności myślenia w powiązaniu z aspektem społecznym. Kolejną koncepcję, którą Autorki książki przybliżyły w omawianym rozdziale stanowi koncepcja nauczyciela badacza, zakładająca, iż badanie jest integralną częścią zawodu nauczycielskiego, inspirując do autodiagnozy, autorefleksji i samooceny. Następnie została omówiona koncepcja nauczyciela terapeuty; ponieważ praca nauczyciela nierozzerwalnie łączy się z sytuacjami emocjonalnymi, dlatego powinien być przygotowywany z zakresu diagnozy, pomocy i terapii. Nauczyciel przewodnik to kolejna koncepcja, według której nauczyciel powinien prowadzić ucznia do jego wszechstronnego rozwoju. Koncepcja nauczyciela tłumacza zakłada m.in., że rolą nauczyciela jest tłumaczenie otaczającego świata i wychowywanie uczniów w otwartości do drugiego człowieka. Ostatnią omawianą przez Autorki koncepcję stanowi koncepcja profesjonalnego artysty. D. Fisch zakłada, że nauczanie jest sztuką,

ponieważ występuje w sytuacji nieprzewidywalnej – nauczyciel nie może zatem działać schematycznie, lecz dynamicznie reagować na sytuację. W dalszej części wywodu Autorki przywołały przykłady literatury pedeutologicznej, omawiającej problematykę zadań i funkcji poprzez jego rolę m.in. naukowca, nieustannego twórcy, inicjatora, fachowca. Jednocześnie zwróciły uwagę, iż zmiany następujące w szkole powodują nowe funkcje nauczyciela, np. w związku z wdrożeniem systemu awansu zawodowego.

Jowita Synal i Jolanta Szempruch podjęły ważny problem profesjonalnego rozwoju nauczyciela w kontekście oczekiwań społecznych. Po zaprezentowaniu ujęcia definicyjnego pojęcia profesjonalizm/profesjonalista podkreślono, iż profesjonalizm nauczycielski jest interpretowany w zależności od kontekstu oraz kryterium określonego dla profesjonalistów. Rozpatrywany jest w trzech sferach a) wiedzy i kompetencji; b) potrzeb, emocji, wartości; c) świadomości kontaktu z drugim człowiekiem⁵.

Kontynuując wywód, Autorki podjęły problem rozwoju profesjonalnego, który określiły jako część szerszego procesu, a mianowicie rozwoju osobowego człowieka. Odwołały się do koncepcji R. Harre, J. Butlera i C.M. Burke'a. Według R. Harre, rozwój profesjonalny uwzględnia dwa podstawowe elementy: gromadzenie umiejętności niezbędnych do skutecznego realizowania zadań, wynikających z wykonywanego zawodu (*umiejętności działania*) oraz gromadzenie odpowiednich motywacji, emocji i teorii dotyczącej natury człowieka, a także możliwości kierowania jego wszechstronnym rozwojem (*umiejętności bycia* – s. 30) J. Butler uważa, iż rozwój zawodowy jest kierowany bardziej przez jednostkę zainteresowaną samodoskonaleniem niż zewnętrznymi rygorami. Natomiast koncepcja rozwoju zawodowego C.M. Burke'a i jego współpracowników SMART (od pięciu faz rozwoju – *stimulus – modification – amplification – reconstruction – transformation*) odwołuje się do dwóch wymiarów: indywidualnego i instytucjonalnego.

Analizując problematykę uwarunkowań funkcjonowania profesjonalnego nauczyciela, Jowita Synal i Jolanta Szempruch wymieniły, a następnie szczegółowo omówiły cztery podstawowe czynniki: wykształcenie, osobowość, kompetencje, doksztalcanie i doskonalenie zawodowe. Na zakończenie rozdziału I omówiona została ewaluacja, którą Autorki książki określiły jako *dlugoterminowe efekty działań* (s. 50) stanowiące ważny element w pracy profesjonalnego nauczyciela.

Rozdział II *Problematyka wypalenia zawodowego nauczycieli* rozpoczyna się prezentacją pojęcia „wypalenie zawodowe” – jego genezy oraz różnych ujęć. Jowita Synal i Jolanta Szempruch zaprezentowały pojęcie wypalenia zawodowego odwołując się do definicji m.in. H. Freudenbergera, G. Richelсона, W.G. Emenera, A.M. Pines, E. Aronsona.

Wśród symptomów wypalenia wymieniono m.in. depresję, obwinianie innych, zniecierpliwienie, nietolerancję, niezdolność do kompromisu. Kontynuując wywód, omówiły etapy tego stanu. Odwołując się do wymienionych wcześniej uczonych, zwróciły uwagę, iż „w praktyce wypalenie nie zawsze przebiega

⁵ J. Szempruch, M. Blachnik-Gęsiarz (red.), *Profesjonalne funkcjonowanie nauczyciela*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej, Częstochowa 2010, s. 24.

zgodnie z teoretycznymi modelami” (s. 70), a objawy powinny inicjować „(...) adekwatne działania o charakterze prewencyjnym zarówno samej jednostki, jak i osób z jej najbliższego otoczenia” (s. 70).

Następnie Jowita Synal i Jolanta Szempruch podjęły analizę determinantów wypalenia, którą rozpoczęły od przywołania modelu stresu R.S. Lazarusa i S. Folkmana, zakładającego, iż sytuacje stresowe wynikają z niedopasowania jednostki do środowiska. Na sytuację tę mają zatem wpływ zarówno czynniki indywidualne, jak i środowiskowe. Kontynuując myśl, przywołane zostały modele klasyfikacji przyczyn wypalenia M. Kocór, J. Terelaka oraz S. Tucholskiej.

Pod koniec rozdziału II Jowita Synal i Jolanta Szempruch omówiły sposoby radzenia sobie z wypaleniem, przywołując średniowieczny ideał szczęśliwego życia nawołującego do zachowania równowagi między pracą, snem oraz kontemplacją, to jest spędzaniem czasu ze sobą, innymi i naturą.

W rozdziale III *Założenia metodologiczne badań własnych* zaprezentowano przedmiot badań, to jest funkcjonowanie profesjonalne nauczycieli gimnazjów oraz ich poczucie wypalenia zawodowego. Celem poznawczo-teoretycznym badań Jowita Synal i Jolanta Szempruch uczyniły „(...) poznanie i opis poziomu funkcjonowania profesjonalnego nauczycieli gimnazjów, a także poziomu poczucia wypalenia zawodowego oraz ukazanie relacji pomiędzy nimi i identyfikacji niektórych ich determinantów” (s. 90).

Do sformułowanego problemu głównego – „Jaki jest związek poziomu funkcjonowania profesjonalnych nauczycieli gimnazjów z poziomem ich poczucia wypalenia zawodowego?” (s. 91) – Autorki dołączyły następujące problemy badawcze szczegółowe:

„Jakie jest funkcjonowanie profesjonalne w samoocenie badanych nauczycieli gimnazjów oraz w opiniach dyrektorów i pedagogów szkolnych?

Jaki jest poziom poczucia wypalenia zawodowego nauczycieli gimnazjów?

W jakim stopniu poszczególne aspekty funkcjonowania profesjonalnego wiążą się z poczuciem wypalenia zawodowego badanych nauczycieli?” (s. 91-92).

Zastosowanie przez Autorki badań ilościowych, jak też jakościowych stanowiło próbę rzetelnego zgłębienia podjętej problematyki. Przeprowadzono je wśród 315 nauczycieli gimnazjów w województwach świętokrzyskim i lubelskim. Uzasadniając dobór terenu badań, wykazano – na podstawie Rocznika Statystycznego Województw 2014 r. – podobieństwa występujące w wyżej wymienionych województwach w dziedzinie aktywności zawodowej oraz poziomu bezrobocia. Zwrócono także uwagę, iż obydwie województwa należąc do Polski Wschodniej, charakteryzują się niskim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego.

W kolejnych trzech rozdziałach (IV, V i VI) zaprezentowano wyniki przeprowadzonych badań. W rozdziale IV *Wyniki badań funkcjonowania profesjonalnego nauczyciela* omówiono motyw wyboru zawodu nauczyciela, funkcjonowanie profesjonalne nauczycieli w zakresie dojrzałości osobowościowej i kompetencji osobowościowych, umiejętność radzenia sobie nauczycieli w sytuacjach stresowych, sukcesy osobiste i zawodowe nauczycieli, potrzeby nauczycieli w dziedzinie rozwoju i doskonalenia nauczycieli oraz wsparcie nauczycieli w funkcjonowaniu profesjonalnym.

W rozdziale V *Poczucie wypalenia zawodowego badanych nauczycieli* Autorki omówiły – na podstawie uzyskanych wyników badań – kwestie dotyczące: poczucia emocjonalnego wyczerpania, depersonalizacji, obniżonego zaangażowania w pracę i spadku efektywności działań, zawężenia kontaktów interpersonalnych, zmęczenia fizycznego, ogólnego poziomu poczucia wypalenia zawodowego oraz sposoby przeciwdziałania wypaleniu zawodowemu stosowane przez nauczycieli.

Rozdział VI *Funkcjonowanie profesjonalne a poczucie wypalenia zawodowego nauczycieli* uwzględnia prezentację wyników badań dotyczących poczucia wypalenia w kontekście: ogólnego poziomu funkcjonowania profesjonalnego nauczycieli, ich dojrzałości osobowościowej, kompetencji zawodowych, potrzeb rozwojowych i doskonalenia zawodowego, umiejętności radzenia sobie ze stresem oraz sukcesów osobistych i zawodowych.

Podsumowanie stanowi analiza otrzymanych wyników badań w kontekście sformułowanych problemów badawczych. W wyniku uzyskanego materiału badawczego „(...) zweryfikowano pozytywnie hipotezę o zależności pomiędzy poziomem funkcjonowania profesjonalnego a poczuciem wypalenia zawodowego badanych nauczycieli gimnazjów” (s. 289-290). Jowita Sywał i Jolanta Szempruch omówiły motywy wyboru zawodu, stwierdzając, iż zgromadzony materiał empiryczny potwierdza wpływ na tę decyzję zarówno czynników zewnętrznych, jak i wewnętrznych. Jednak dominująca część badanych jako motyw wyboru zawodu nauczyciela wskazała zamiłowanie, pasję i powołanie (s. 290). Oceniając poziom funkcjonowania profesjonalnego badanych nauczycieli stwierdzono, iż wyniki badań potwierdzają wśród ogółu badanych przeważającą grupę nauczycieli „(...) o niższym od przeciętnego ogólnym poziomie funkcjonowania profesjonalnego” (s. 290). Przeprowadzone badania udzieliły odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób nauczyciele radzą sobie w stresujących sytuacjach zawodowych. Respondenci najczęściej wykazują „opanowanie i nadmierne kontrolowanie” (s. 293), ale także „pozytywnie przewartościowują zaistniałą trudną sytuację, wierząc że dane doświadczenie uczyni ich lepszymi nauczycielami” (s. 293). W sytuacjach tych badani nauczyciele dostrzegają także znaczenie „(...) wsparcia społecznego (...)” (s. 293). Badania wykazały również, że im wyższy poziom funkcjonowania profesjonalnego respondentów, tym wyższy poziom potrzeby ich rozwoju w tym zakresie. Dominująca część badanych „(...) w dostatecznym stopniu jest zainteresowanych rozwojem profesjonalnym, zarówno w zakresie doskonalenia dojrzałości, jak i kompetencji zawodowych” (s. 297).

Przeprowadzone badania pozwoliły Autorkom monografii dokonać pomiaru poziomu poczucia wypalenia zawodowego wśród badanych nauczycieli gimnazjów. Dominująca część badanych reprezentuje „(...) niższy od przeciętnego ogólny poziom poczucia wypalenia zawodowego” (s. 298). Najbardziej skutecznymi czynnikami profilaktyki antywypaleniowej są: „aktywne podejście do zadań i trudności zawodowych, poczucie skuteczności zawodowej oraz pozytywna ocena zdarzeń” (s. 299).

Badania wykazały, iż „(...) respondenci o wysokim poziomie funkcjonowania profesjonalnego charakteryzują się niższym poczuciem wypalenia zawodowego

niż nauczyciele o niskim poziomie subiektywnego profesjonalizmu zawodowego” (s. 300). Jednocześnie „(...) im wyższy globalny poziom funkcjonowania profesjonalnego, tym niższy ogólny poziom wypalenia zawodowego badanych nauczycieli gimnazjów” (s. 300).

Ważną konkluzją przeprowadzonej przez Jowitę Synal i Jolantę Szempruch analizy jest stwierdzenie, iż „(...) stosowanie różnorodnych strategii w walce z trudnościami zawodowymi sprzyja ochronie jednostki przed wypaleniem zawodowym” (s. 301).

Na zakończenie Autorki książki przedstawiły *propozycje działań wzmacniających poziom funkcjonowania profesjonalnego i zapobiegających wypaleniu zawodowemu nauczycieli oraz propozycje działań dotyczących wsparcia nauczycieli ze strony szkoły i innych uczestników procesu dydaktyczno-wychowawczego*.

W ramach propozycji działań wzmacniających poziom funkcjonowania profesjonalnego i zapobiegających wypaleniu zawodowemu nauczycieli Jowita Synal i Jolanta Szempruch podkreśliły konieczność zmiany kształcenia przyszłych nauczycieli, z uwzględnieniem zarówno świadomego wyboru tego zawodu, jak i doboru oraz selekcji kandydatów, w ramach której istnieje potrzeba dokonywania weryfikacji predyspozycji osobowościowych. Odnosząc się do procesu kształcenia, podkreślono potrzebę jego unowocześnienia i uelastyczenia, zwrócono uwagę na znaczenie kształtowania postawy otwartości. Poddano krytyce dotychczasowe kształcenie, w którym dominuje wiedza teoretyczna, często oderwana od rzeczywistości. Stąd, szczególną rolę w procesie przygotowywania studentów do zawodu nauczyciela pełnią praktyki zawodowe. Autorki podkreśliły znaczenie rozwijania – już na etapie przygotowywania do zawodu nauczyciela – kompetencji zarówno pragmatycznych (np. zapoznanie studentów z dokumentami i wytycznymi, dotyczącymi działań dydaktyczno-wychowawczych), jak i interpretacyjno-komunikacyjnych (w tym współdziałania oraz informatyczno-medialnych). Na uwagę zasługuje szczególnie potrzeba przedstawiania studentom realnego obrazu współczesnego szkolnictwa, jak również wyposażenie w wiedzę i umiejętności z zakresu „(...) skutecznych metod walki ze stresem zawodowym, wypaleniem lub mobbingiem” (s. 310). Ponadto, istnieje konieczność stosowania różnorodnych metod kształcenia (np. wizyt studyjnych, treningów kompetencji, prac projektowo-badawczych oraz superwizji), jak również wykorzystywanie w procesie kształcenia najnowszej literatury pedagogicznej i psychologicznej, zarówno autorów polskich, jak i zagranicznych.

Omawiając propozycje działań dotyczących wsparcia nauczycieli ze strony szkoły oraz innych uczestników procesu dydaktyczno-wychowawczego, Jowita Synal i Jolanta Szempruch zwróciły uwagę m.in. na rolę szkoły w procesie adaptacji młodego nauczyciela w pracy, w tym zaangażowanie rodziców uczniów, dyrektora szkoły, rady pedagogicznej oraz opiekuna stażu. Podkreślono konieczność tworzenia koleżeńskich relacji wśród nauczycieli oraz zwrócono uwagę na rolę psychologów i pedagogów, którzy powinni podejmować działania promocyjno-profilaktyczne w zakresie zwiększenia odporności na stres oraz minimalizowania ryzyka wystąpienia wypalenia zawodowego. Ponadto, istotna jest kwestia szerokiej oferty doksztalcania i doskonalenia zawodowego, które nie

wymagają zaangażowania finansowego nauczycieli zarówno na poziomie krajowym, regionalnym, lokalnym, jak i szkolnym. Autorki podkreśliły kwestie jakości prowadzonych form kształcenia i doskonalenia.

Ponadto, wskazano na konieczność wzmacniania pozytywnego wizerunku nauczycieli w społeczeństwie oraz potrzebę usprawniania procesu informowania i konsultowania założeń kolejnych reform ze środowiskiem nauczycieli.

Recenzowana praca wzbogaca dorobek badań pedeutologicznych. Wyniki badań zaprezentowanych w omawianej książce poszerzają wiedzę o współczesnych nauczycielach, funkcjonujących w sytuacji permanentnej zmiany, problemach napotykanym w pracy pedagogicznej, jak również metodach ich zapobiegania lub rozwiązywania. Dlatego, niniejsza monografia może zainteresować zarówno nauczycieli, dyrektorów szkół, przedstawicieli organu nadzoru pedagogicznego, jak również uczelnie przygotowujące studentów do wykonywania zawodu nauczyciela.

Przeprowadzenie wspomnianych badań jedynie w województwach słabszych ekonomicznie może powodować pewien niedosyt braku konfrontacji z województwami o wyższym statusie ekonomicznym, ale jednocześnie stanowić inspirację do kontynuowania i rozszerzenia badań. Sprzyja temu kolejna reforma systemu edukacji, w ramach której m.in. wdrażana jest nowa struktura szkolnictwa oraz zmiany w systemie awansu zawodowego. Wartością przeprowadzonych badań jest interdyscyplinarne ujęcie badanej problematyki, co pozwoliło na ukazanie jej w kontekście pedagogicznym, z uwzględnieniem aspektów psychologicznych, prakseologicznych i adragogicznych.

BIBLIOGRAFIA

Szempruch J., Blachnik-Gęsiarz M. (red.), *Profesjonalne funkcjonowanie nauczyciela*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej, Częstochowa 2010.

Joanna Michalak-Dawidziuk